

جهانی شدن از نگاه اندیشه‌گران

امروزه، جهانی شدن به شعار روز^۱ محافل مختلف تبدیل شده و واکنشهای مختلفی را برانگیخته است. گروهها و کشورهای مختلف آن را در ارتباط مستقیم با منافع حیاتی خود ارزیابی می‌نمایند و بر این اساس بر له یا علیه آن موضع‌گیری می‌کنند. آنچه در این قسمت می‌خوانید تلفیقی اندیشه‌گران مؤثر و محافل مطرح، از مقوله جهانی شدن است که به صورت مستقیم و بدون جرح و تعدیل منعکس می‌شود.

جهانی سازی نباید شکل جدید استعمار باشد

پاپ ژان پل دوم رهبر کاتولیکهای جهان در مجمع سالانه واتیکان اظهار داشت: «جهانی سازی نباید شکل تازه‌ای از استعمار باشد، بلکه باید به تنوع فرهنگی احترام بگذارد.» او تأکید کرد: «دو اصل اخلاقی جدایی ناپذیر باید مورد احترام قرار گیرند: ارزش آزادی افراد بشر و ارزش فرهنگها که هیچ قدرت خارجی حق نابود کردن آن را ندارد. ژان پل دوم ابراز امیدواری کرد که بشریت در روند جهانی سازی به اخلاق انسانی توجه داشته باشد. او قول داد که کلیسا به همکاری با همه افرادی که حسن نیت دارند ادامه خواهد داد تا برنده این روند همه افراد بشر باشند و نه فقط تعداد محدودی از افراد ممتاز و برگزیده که علم، تکنولوژی، ارتباطات و منابع کره زمین را در کنترل دارند و به زیان اکثریت مردم عمل می‌کنند.» (۱)

پیوستن به سازمان تجارت جهانی امری ناگزیر است

بایزید مردوخ مشاور ریاست سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی معتقد است از آنجایی که پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی برای ما مسأله‌ای حیاتی به شمار می‌رود تعجب‌آور است که چرا سازمان تجارت جهانی موضوع بررسی عضویت ایران را در دستور کار عمومی خود قرار نداده است. وی افزود؛ البته این موضوع برای ما بسیار نگران‌کننده نیست، اقتصاد ما می‌تواند خودش را تجهیز کند و فقط برای آن که شایستگی‌های لازم را در صحنه بین‌المللی در جهت ارتقای وضعیت مردم کشورمان دست بیاوریم علاقه‌مند به پیوستن به سازمان تجارت جهانی هستیم. از طرف دیگر پیوستن به این سازمان یک فرآیند کوتاه مدت نیست و ممکن است که سالها طول بکشد اما برای پیوستن به این سازمان همواره تلاش می‌کنیم و من اطمینان دارم با تمهیداتی که اتخاذ شده و توانایی‌هایی که داریم سرانجام عضویت ما در این سازمان پذیرفته شود. (۲)

جهانی شدن اجتناب‌ناپذیر است

شرکا، رییس دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی ضمن انتقاد از رد پیشنهاد عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی گفت:

جهانی شدن پدیده‌ای است که به صورت اجتناب‌ناپذیری در حال رخ دادن است و ابعاد آن هر روز بیشتر از گذشته می‌شود، از این رو ما با توجه به این مسأله باید راهکارهای لازم را برای جلوگیری از آسیبهای اقتصادی بیندیشیم و به حداقل برسانیم. اما قبل از عضویت در این سازمان باید سعی کنیم در سیاستهای کلان کشور ثبات داشته باشیم تا بتوانیم سهم خویش را در تجارت بین‌المللی حفظ کنیم تا سرانجام روزی به این سازمان بپیوندیم. (۳)

جهانی شدن؛ سوءاستفاده از بازار جهان بدون مرز

ماهاتیر مجید نخست‌وزیر مالزی هشدار داد طرفداران جهانی شدن به شدت سرگرم آماده‌سازی خود برای سوء استفاده از بازار جهان بدون مرز هستند.

ماهاتیر محمد دوشنبه در نشست‌ی درباره تأثیر روند جهانی شدن بر کشورهای اسلامی گفت: مسلمانان نباید روند جهانی شدن را رد کنند، بلکه باید با کوششی هماهنگ، بر تعریف مفاهیم آن تأثیر بگذارند، آن را قانونمند سازند، پایه‌هایش را تغییر دهند و شکل تازه‌ای به آن ببخشند. وی گفت: لازم نیست که جهانی شدن به معنی داشتن جهانی بدون مرز باشد، مرزها می‌توانند همچنان سر جای خود باقی بمانند و باید همچنان مورد احترام نیز باشند، اما با فناوری مدرن، اطلاعات به همه اشکال خود می‌تواند بدون هیچ محدودیتی از مرزها بگذرد. اما مسلمانان می‌توانند نرم‌افزارها و حتی سخت‌افزارهایی بسازند که دست‌کم برخی از عناصر ناپاک را از این اطلاعات دور نگاه دارد. به گفته او، طرفداران جهانی‌سازی به خرید بانکها و شرکتهای دیگر پرداخته‌اند، داراییهای خود را روی هم گذاشته‌اند و از بیشتر کشورهای هم بزرگتر شده‌اند، به گونه‌ای که حتی اگر بخواهند می‌توانند کشورهای را نیز بخرند. آنها به واقع قدرتمند و بسیار با نفوذ هستند. کاهش سرمایه‌گذاری یا بیرون کشیدن سرمایه‌ها، کاهش ارزش پول، وارد آوردن فشار به دولتها برای تغییر قوانین به سود آنها و کارهای بسیار دیگری هستند که این گولها می‌توانند علیه کشورهای ضعیف انجام دهند. نخست‌وزیر مالزی هشدار داد: «زندگی ما از هر جنبه‌ای مورد تاخت و تاز قرار خواهد گرفت، اذهان ما اشغال خواهد شد و حتی دین ما به اشغال درخواهد آمد.» او گفت مسلمانان باید بکوشند روند جهانی شدن را درک کنند؛ وی افزود: «با این درک، باید خود را آماده سازیم که نه تنها خطرها را از خود برانیم، بلکه از روند جهانی شدن برای رسیدن به کشورهای توسعه یافته، هم در فناوری اطلاعاتی و هم توان صنعتی بهره‌گیریم.» (۴)

جهانی شدن یعنی امپریالیسم

ادوارد سعید از دیدگاه مارکسیستی جهانی شدن را تبیین می‌کند؛ این دیدگاه نسبت به گسترش و جهانی شدن رسانه‌های جمعی بدبین است. اعتقاد مارکسیستها بر این است که گسترش و جهانی شدن رسانه‌ها باعث سلطه هر چه بیشتر سرمایه‌داری خواهد شد. نابرابری اطلاعات در جهان کنونی عملاً امکان دسترسی به فرهنگهای غیرمسلط جهان سوم را ناممکن کرده است. جریان اطلاعات در نظام جهانی شده، یک سویه بوده و در آن کشورهای پیرامونی مصرف کننده‌اند. به عقیده ادوارد سعید «ما شاهد یک نوع امپریالیسم فرهنگی هستیم که درصدد است از طریق

گسترش رسانه‌های جمعی، فرهنگ کشورهای عقب مانده و ضعیف را تحت سلطه خود قرار دهد.» البته دیدگاه مارکسیستی در مقابل دیدگاه لیبرال قرار دارد: دیدگاه لیبرال، نظر خوشبینانه‌ای نسبت به جهانی شدن رسانه‌ها دارد. لیبرالها معتقدند گسترش رسانه‌های جمعی نه تنها کنترل بر زندگی انسانها را بیشتر نخواهد کرد بلکه زمینه قدرت‌یابی افراد در برابر سازمانها و دولت را افزایش می‌دهد. فرآیند جهانی شدن رسانه‌های جمعی، نوعی آگاهی نسبت به ارزشهای مشترک بشری پدید می‌آورد که زمینه رشد دموکراسی در جوامع دیگر را تقویت خواهد کرد. شهروندان را می‌توان از طریق رسانه‌ها آموزش داد تا میزان جامعه‌پذیری سیاسی خود را بالا ببرند و در فرآیند سیاسی مشارکت جویند. (۵)

رسانه‌ها در عصر جهانی شدن واقعیات را مغشوش جلوه می‌دهند

بوردیاری نسبت به جهانی شدن رسانه‌ها چندان خوش‌بین نیست. او نقش فن‌آوری ارتباطی و اطلاعاتی را از فن‌آوریهای دیگر در دوره جهانی شدن بسیار پررنگ‌تر و کلیدی‌تر می‌داند و معتقد است که پیشرفتهای سریع در حمل و نقل، ارتباطات، کابل نوری، ریزیارانه‌ها و پخش ماهواره‌ای انواع رویدادها و مسابقات جهانی فاصله‌ها را بسیار کاهش داده است و این تحول به همگونی و تشابه آرمانها در میان افراد بشر کمک می‌کند. به زعم او «گسترش رسانه‌ها و تقویت تکنولوژیهای ارتباطی، جهانی را به وجود آورده که در آن تشخیص واقعیت از آنچه واقعیت نیست ناممکن است. دسترسی به واقعیت به خاطر پوشش ضخیم رسانه‌ای ناممکن است و رسانه‌ها واقعیت را شبیه‌سازی می‌کنند. (۶)

در عصر جهانی شدن، دین مسؤولیت ویژه‌ای دارد

کارل یوزف کوشل: با پرداختن به سرنوشت دین در عصر جهانی شدن بیان می‌دارد: «عدالت جهانی و صلح جهانی، وظایفی هستند که به تمام انسانها مربوط می‌شوند این وظایف نباید تنها به عهده سیاستمداران و اقتصاد دانان گذاشته شود. در عصر جهانی شدن اقتصاد، اینترنت و بازارهای

پولی، دینها مسؤولیت ویژه‌ای به منظور رفاه عمومی انسانها به عهده دارند. برای این که انسانها به دلیل مسؤولیتهای دینی خود سؤالاتی را مطرح می‌کنند که پاسخ به آنها از عهده اقتصاد دانان خارج است؛ مثلاً سؤال در مورد مسؤولیتهای اخلاقی و نیز رفاه همه جانبه و عمومی. از این رو جهانی شدن را نباید به کارشناسان اقتصادی واگذار نمود. ما نیز باید در جهت جهانی شدن اعتقادات خود گام برداریم؛ یکی از این حرکتها گفتگو بین دینها در سطح جهانی می‌باشد. فرهنگها و دینها حتی در عصر جهانی شدن جایگاه خود را از دست نخواهند داد. جهانی شدن با همگون شدن و یا از بین رفتن فرهنگها متفاوت است.

در آینده بشر یک دین وجود نخواهد داشت، این مسأله مورد انتظار جدی هیچ کس نیست. ما نباید در پی از بین بردن تفاوتها میان دینها باشیم. وی همچنین معتقد است نقش دین اسلام در عصر جهانی شدن کاملاً به این امر بستگی پیدا می‌کند که در مقابل مسائل مهمی از قبیل صلح جهانی و عدالت جهانی چه نکاتی را دنبال می‌کند. مردم سالاری، حقوق بشر، نفی و از بین بردن زور، صلح و عدالت جهانی و رفاه عمومی برای انسانها از جمله مسائلی هستند که تاثیر مستقیم و زیادی بر نقش دین اسلام خواهد گذاشت. (۷)

جهانی شدن، هم‌روندی اجتناب‌ناپذیر و هم‌تلاشی آگاهانه

داوود هرمیداس باوند در تعریف و برداشت خود می‌گوید: جهانی شدن روندی گریزناپذیر و اجتناب‌ناپذیر بوده است. برخی از نهادهای بین‌المللی بر آن شدند تا این روند را تحت نظم جدیدی که در جهت مصالح و منافع جامعه بشری باشد سوق دهند. جهانی شدن هم روند اجتناب‌ناپذیر و هم تلاش آگاهانه است. از پیامدهای خاص جهانی شدن گردش آزاد اطلاعات است؛ این گردش آزاد تا حدودی خارج از کنترل کشورها قرار گرفته است و روند جهانی شدن در دو بعد تجلی نموده، یکی جهانی شدن از بالا^۱ دیگری جهانی شدن از پایین^۲ آن چه تا حدودی به پرسش کشیده شده، موضوع جهانی شدن از بالاست (منهای سازمان ملل). یک بعد جهانی شدن در مورد جایگاه و نقش سازمانهای بین‌المللی است و بعد دیگر، جایگاه و نقش شرکت‌های فراملی است. ما

حدوداً ۴۰/۰۰۰ شرکت چندملیتی داریم و با تولد شرکتهای چند ملیتی این نکته حقوقی مطرح شده است که اگر تاکنون فقط دولتها و سازمانهای بین‌المللی به مثابه تابعان حقوق بین‌المللی عمل می‌کردند در حال حاضر با توجه به نفوذ اقتصادی و تا حدودی سیاسی شرکتهای فراملی چند ملیتی، آنها نیز باید در زمره تابعان حقوق بین‌الملل جای گیرند که این پدیده جدیدی است. جهانی شدن از پایین یک جریان مردم‌گرا است و مؤلفه‌های اساسی آن حقوق بشر و آزادیهای اساسی، حفظ محیط زیست و توسعه پایدار است.

در این باره بسیاری از گروهها و سازمانهای بین‌المللی غیردولتی (N.G.O)ها، نقشی اساسی دارند و تنها دولتها نیستند بلکه گروهها و دسته‌هایی وجود دارند که بر اساس ارزشهای مردمی و انسانی صرف در قبال جهانی شدن از بالا موضع‌گیری می‌کنند. مؤلفه حقوق بشر، در مسأله حاکمیت دولتها و هم در خط‌مشی و رویه دولتها در برخورد با مردم و جوامع داخلی خود تأثیر ویژه‌ای دارد.

نکته مهم این است که با طرح گفتگوی تمدنها، یکی از جایگاههایی که ما می‌توانیم به آن دست یابیم، ایجاد موازنه منصفانه میان جهانی شدن از بالا و جهانی شدن از پایین است یعنی یکی از زمینه‌های مهم گفتگوی تمدنها که می‌تواند آثار ملموسی داشته باشد، ایجاد موازنه منصفانه میان این دو روند جهانی شدن است تا به مرکزیتی قابل قبول برای اکثریت جوامع بشری هدایت شود. دکتر باوند در مورد نقش نخبگان فکری و علمی در خصوص روند جهانی شدن می‌گوید: متأسفانه نخبگان ما با تشمت خاصی روبرو شده‌اند؛ برخی از نخبگان ما جذب ورای مرزها هستند و لااقل برای خودشان راه‌حل علمی ندارند و عرصه را برای فعالیتهای علمی خود تنگ می‌بینند و از این‌رو روزبروز فرار مغزها از کشور گسترده‌تر می‌شود. دسته دیگری از نخبگان، آنهایی هستند که نوعی بی‌اعتنائی بر آنها حاکم شده و سعی می‌کنند خود و خانواده‌شان را از آثار مشکلات و مسائلی که مبتلا به جامعه است برکنار سازند؛ اینها محافظه‌کار و بی‌اعتنا هستند. گروه سوم آنهایی هستند که خطر را به جان خریده‌اند؛ اینها هم از درون نظام برخاسته‌اند و هم در حاشیه فعالیت می‌کنند و هنوز ارزشهای ملی و وطنی را مدنظر دارند. (۸)

مقاومت در برابر جهانی شدن: هزینه بی نتیجه

دکتر علی بیگدلی درباره فرآیند جهانی شدن می‌گوید: اگر ما روند جهانی شدن را بپذیریم، شاید راه فراری در آن نباشد چون ما در جایگاه یک عضو نسبتاً قابل توجه در نظام بین‌الملل باید در فرآیند جهانی شدن مؤثر بوده و بر آن تأثیر بگذاریم و باید بپذیریم که این فرآیند یک استراتژی بین‌المللی بوده و کمتر قابل رقابت است و مقاومت کردن در مقابل آن موجب صرف هزینه‌های زمانی و مالی فراوان می‌شود، بدون این که نتیجه مطلوبی به دست آید.

چون ما بعنوان یک نظام دینی و حکومت انقلابی تمام ارزشهایمان را مقهور فرآیند جهانی شدن نکنیم، باید به این نکته توجه کنیم که نحوه نگرش خصمانه و ستیزه‌جویانه نسبت به روند جهانی شدن را رها کنیم و از منظر عقلانی به این روند توجه داشته باشیم، زیرا با نگرشی ستیزه‌جویانه ما دو هزینه را پرداخت می‌کنیم، یک هزینه برای کمرنگ شدن استراتژی‌های جهانی شدن و یک هزینه برای تقویت ارزش‌های خودمان ولی اگر چهارچوبی جهانی شدن را که در حقیقت همان نظام بین‌المللی است بپذیریم و با شیوهی مسالمت‌آمیز به سمت آن حرکت کنیم می‌توانیم در سطح خرد ارزش‌های خودمان را حفظ کنیم، دین خود را حفظ کنیم، چون جهانی شدن با دین ما کاری ندارد، بلکه فرآیند جهانی شدن با اندیشه‌ها و رفتارهایی می‌جنگد که مغایر منافع جهانی شدن است. ما کشور مسلمان متعصبی نیستیم، هم در دین ما و هم در تربیت ملی ما روح مسالمت وجود دارد، اگر خود را با کشورهای همسایه مقایسه کنیم متوجه می‌شویم که چهارچوبهای ارزشی همسایگان ما خشن‌تر و تندتر است منتها با نظام بین‌المللی هماهنگ‌تر عمل می‌کنند. بنابراین، هم‌دین و هم امنیت‌خود را پاس داشته و به سمت توسعه‌یافتگی نیز حرکت کرده‌اند. (۹)

استدلال مخالفان جهانی شدن ضعیف است

کیدانه منگیست^۱ عقیده دارد که مخالفان جهانی شدن، بر روی مسائل درستی انگشت نهاده‌اند ولی اطمینانی نیست که به وارونه کردن روند آن توفیق یابند یا حتی آثار زیان‌بخشی آن را تخفیف

بدهند. در ابتدا باید گفت که بسیاری از آنها سازمان‌دهی بدی دارند. در ضمن بیشترشان به جای آن که یک دیدگاه مقابله‌ی همه‌جانبه را پیشنهاد کنند، به سراغ مسایل خاص رفته‌اند.

دیدگاه متقابل که در حال حاضر پیشنهاد می‌کنند به ظاهر ایجاد یک نظام جهانی است که با چشمداشت‌های تنگ‌نظرانه سرمایه‌شکل نگرفته باشد بلکه به منافع گروه‌های مختلف اجتماعی خدمت کند؛ اما این دیدگاه چندان توسعه یافته نیست. برخی‌ها تضعیف یا حتی انحلال مؤسساتی چون بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و سازمان جهانی تجارت را که به نظرشان سلسله جنبانان جهانی شدن هستند، خواستار شده‌اند؛ اما به همان دلیل که این سازمانها عوامل مؤثر جهانی شدن به شمار می‌روند، روشن نیست که چرا دولت‌ها و شرکتهای قدرتمند باید اجازه دهند که چنین اتفاقی بیفتد.

اهمیت این سازمان فقط در صورتی رو به افول خواهد نهاد که کشورهای جهان سوم بویژه آنها که درآمد متوسطی دارند، در زیر فشارهای داخلی شروع به کاستن وابستگی به آن سازمانها کنند. با این حال، مسأله اصلی که در برابر انتقاد کنندگان قرار دارد این است که در نظر بسیاری از آنها اهمیت دولت ناپیداست. نبردی فاتحانه در راه مردم‌سالاری اصیل و پرتطرفدار می‌تواند دولت را از اسارت شرکتهای و نیروهایی که منافع متنفذ مالی دارند برهاند و آن را به صورت یک عامل مهم در ترویج منافع گسترده اجتماعی درآورد.

بسیاری از سازمانهای غیردولتی، به عکس، بر جامعه مدنی تکیه می‌کنند و حال آن که جامعه مدنی نمی‌تواند در سیاستگذاری جایگزین دولت شود. نبرد با جهانی شدن به طور کلی مبارزه به خاطر مردم‌سالاری است. نمی‌توان دولت را نادیده گرفت، بلکه باید دولت را فتح کرد. (۱۰)

جهانی شدن: شمشیر دو لبه

جیانگ زمین، رئیس‌جمهور چین گفت جهانی شدن اقتصاد، شمشیر دولبه‌ای است که کشورهای در حال توسعه را در برابر بحرانهای مالی و مشکلات اقتصادی آسیب‌پذیر می‌سازد.

جیانگ زمین که سه‌شنبه شب در اجلاس جهانی «فورچون» در هنگ‌کنگ، در حضور ۷۰۰ بازرگان و شخصیت‌های کشورهای مختلف سخن می‌گفت، مردم سراسر جهان را به پیشبرد صلح دعوت کرد و وجود محیط صلح‌آمیز را برای توسعه ملی، منطقه‌ای و جهانی اجتناب‌ناپذیر خواند.

او با اشاره به این که مناقشات و جنگهای محلی و تنش در برخی مناطق جهان به دلایل مختلف ادامه دارد، گفت: این گونه مسائل، توسعه اقتصادی کشورها و مناطق را با مانع مواجه می‌سازد و بر اقتصاد جهان نیز تأثیر می‌گذارد. چنانکه تأکید کرد: هیچ کس نباید باعث تنش و یا درگیریهای مسلحانه علیه منافع مردم جهان شود.

رییس جمهور چین در بخش دیگری از سخنان خود گفت: توسعه آسیا بزرگترین قاره جهان، نه فقط پیشرفت این قاره بلکه توسعه همه جهان را به همراه خواهد داشت. وی افزود: جهانی شدن اقتصاد باعث خواهد شد تا ۴۹ کشور و منطقه آسیا که بیشتر آنها در حال توسعه هستند، منتفع شوند، راه دستیابی آنها به سرمایه هموارتر شود، به ویژه سرمایه‌گذاری مستقیم شرکتهای چند ملیتی در آنها افزایش یافته و روند توسعه اقتصادی در این مناطق و کشورها تشدید شود. چنانکه زمین، دستیابی آنها به بازارهای جدید، توسعه تجارت خارجی، گسترش همکاری اقتصادی و دستیابی به فنون پیشرفته و مهارتهای مدیریتی در سریع‌ترین زمان ممکن را از دیگر مزایای جهانی شدن اقتصاد برای کشورهای آسیا ذکر کرد. (۱۱)

پیامدهای جهانی شدن؛ افزایش رقابت و کیفیت، کاهش قیمت

محمد نهاوندیان، سرپرست مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی معتقد است که لازمه ایجاد فضای رقابتی در اقتصاد و نیز حمایت و رقابت سالم است شکوفایی و رشد در زمینه‌های صنعتی و تولیدی با حمایت فکری متخصص، رقابتی کردن بازارها و با حضور فعال و آگاه در زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مستقل به دست خواهد آمد. وی نیاز کشور را حرکت به سوی جهانی اندیشیدن و محلی عمل کردن و شناخت هویت فرهنگی دانست و گفت: زمینه حضور مؤثر در عرصه جهانی با شناساندن هویت فرهنگی به جهانیان، وارد شدن در بحثهای کلان اقتصادی، انطباق با سیاستها و برنامه‌ریزیهای جهانی و شناختن اقتصاد جدید بین‌المللی و کلان فراهم خواهد شد.

نهاوندیان از جمله ویژگیهای جهانی شدن را افزایش رقابت، کاهش قیمت و ارتقای کیفیت می‌داند و معتقد است که سیاستهای اتخاذ شده در کشور اکنون به ایجاد رانت و انحصاراتی انجامیده که وارد شدن در عرصه خانواده جهانی، رقابت، تنوع و شکوفایی را بر اقتصاد کشور

حاکم خواهد ساخت. او می‌گوید: از جمله اقدامات مؤثر در عرصه جهانی شدن حرکت وسیع ملی با ثبات در جهت شناسایی میراث فرهنگی، هنری و منابع دانش سنتی و ژنتیک کشور و ایجاد بانک‌های اطلاعاتی کامل از منابع برای جلوگیری از تقلب و سوء استفاده از فناوری، می‌باشد. او خاطر نشان ساخت که باید ضمن جلب سرمایه‌گذاران، از تکنولوژیهای تشخیص هویت جهت شناسایی مؤلفه‌های قدرت ملی خود یاری بگیریم و چنین اقدامی در عصر جهانی شدن میسر و الزامی است. (۱۲)

تهیه و تنظیم

احمد منصور سمائی

یادداشتها

- ۱- روزنامه کیهان، یکشنبه ۸۰/۲/۹، ص آخر
- ۲- روزنامه آفتاب یزد، پنجشنبه ۸۰/۲/۲۰ ص ۲
- ۳- همان.
- ۴- روزنامه کیهان، سه شنبه ۸۰/۳/۲۲ ص آخر
- ۵- روزنامه همشهری، یکشنبه ۸۰/۱/۱۹ ص ۶
- ۶- همان.
- ۷- روزنامه ایران، سه شنبه ۸۰/۱/۲۱ ص ۷
- ۸- نشریه امنیت، وزارت کشور، سال پنجم شماره ۲۳-۲۴ خرداد و تیر ۱۳۸۰ صص ۴-۹
- ۹- نشریه امنیت، شماره ۲۱-۲۲ فروردین، اردیبهشت ۱۳۸۰ ص ۹
- ۱۰- ماهنامه پیام یونسکو، سال سی دوم شماره ۳۶۴، ۱۳۸۰ ص ۱۶
- ۱۱- روزنامه کیهان، پنجشنبه ۸۰/۲/۲۰ ص آخر
- ۱۲- روزنامه آفتاب یزد، پنجشنبه ۸۰/۲/۲۷، ص ۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی